

Jiří Trávniček – badatel v oblasti románové teorie

Bohumil Fořt

Jakkoli se na první pohled zdá, že jméno Jiřího Trávnička je v literárně-
vědném kontextu primárně spojeno s interpretační a kritickou praxí
a čtenářskými výzkumy, zasvěcenější vědí, že zásadním úběžníkem
jeho badatelského zájmu je žánr románu. Trávniček se románem za-
bývá dlouhodobě a to hned v několika vzájemně se prolínajících kon-
textech. Především zkoumá souvislosti mezi románem a prostorem
střední Evropy. Nemá smysl zde diskutovat o validitě či extenzi to-
hoto relativně populárního konceptu (tuto diskusi podstupuje každý
podporovatel-Středoevropan, ale i odpůrce dnes a denně), ale pova-
žuji za užitečné sledovat souvislost mezi literární a uměleckou pro-
dukcí jistého období na určitém území a tímto způsobem tak nachá-
zet distinktivní rysy románových děl ze středoevropského prostoru.

Ovšem kromě tohoto auxiliárního použití románu pro vymezení
širšího kulturně-historicky-geografického fenoménu, se Jiří Trávniček
k románu vyslovuje i v dalších, teoretičtějších souvislostech. Pokud se
podíváme na základy Trávničkovy románové vize, narazíme na knihu
Příběh je mrtev? Schizmata a dilemata moderní prózy (2003), která před-
stavuje vlajkovou loď a zároveň počátek Trávničkovy cesty za velkou
epikou. Tato kniha vychází z fenomenologicky založeného kompara-
tivního pohledu na román a i po téměř dvaceti letech od svého vydání
jde o počín v české literární vědě dosti ojedinělý. Ojedinělý právě pro
svou kombinaci fenomenologického (jak sám autor nazývá svá výcho-
diska) a komparativního přístupu vycházejícího ze synchronně i dia-
chronně vedených pozorování.

Jiří Trávniček měl k fenomenologicky orientovanému pohledu na literaturu vždy blízko (kolik z nás nutil před více než dvaceti lety číst Ingardenův opus v německém originále!), což ovšem samo o sobě není až tak výjimečná záležitost. Dokonce ani v českém literárněvědném prostředí. Podobné zaměření se objevuje například i ve fenomenologizující linii Pražské školy, která je spojena se samotnými počátky pražského strukturalismu (vliv Husserlův a Ingardenův) a vydržela v ní jako jakýsi leitmotiv až do nového tisíciletí (především v díle Zdeňka Kožmína, jenž byl žákem Jana Patočky a milovaným učitelem Jiřího Trávnička). Linie později obohacená o další kontexty, převážně pak o impulsy z německé a polské literární vědy a filozofie, což jsou oblasti, k nimž má Jiří Trávniček dlouhodobě blízko.

Fenomenologický přístup k literatuře je však v Trávničkově pojetí obohacen ještě o důležitý rozměr hermeneutického čtení a rozumnění textu. Rozměr, který je v jeho pracích zřetelný od počátku (*Na tvrdém loži psího vína*, 1999 – se Zdeňkem Kožmínem) a který mu umožňuje vydat se na tenký led literární interpretace. Tento hermenetizující rozměr Trávničkova pohledu na literaturu je tak určujícím aspektem podstatné části jeho literárněvědného díla, a to včetně toho literárněkritického, které je důležitou součástí Trávničkovy „služby věci.“

Podíváme-li se blíže na Trávničkovu knihu *Příběh je mrtev? Schizmata a dilemata moderní prózy*, je zřejmé, že její název není pouhým reklamním tahem, s jakými se u podobně módně či rádoby provokativně pojmenovaných knih setkáváme. Trávničkovi skutečně jde primárně o příběh. Zajímavé je, kam se se svým pojetím příběhu ubírá a s jakým záměrem zmiňovanou personifikaci příběhu používá. Kniha zřetelně vybočuje z nedlouhé domácí tradice naratologických zkoumání, která ve své většině pojmově i metodologicky vycházejí ze systémových prací francouzských strukturalistů, zatímco Trávniček se přidržuje, jak bylo řečeno, pozice fenomenologicko-hermeneutické.

To ovšem neznamená, že jeho přístup je asystémový (ostatně alespoň filozofická fenomenologie systémové vidění proklamuje). To, že je Jiří Trávniček systémovým hráčem, je naopak zřetelné už od úvodní kapitoly, v níž de facto definuje systémový rozvrh pro své následné bádání. Abych byl konkrétní, tak za systémový návrh můžeme považovat Trávničkovu typologii zaměřenou na přechod mezi modernistickými a postmodernistickými způsoby výstavby románu a příběhu. Za

kritérium, které mu slouží jakožto diferenční rys čtyř stádií či typů výstavby narativního textu, si Trávníček, z fenomenologického hlediska nepřekvapivě, zvolil románové „já“. Samozřejmě, výstavba subjektu v narativu není výsadou pouze fenomenologicky orientovaného pohledu na narativ, objevuje se v přístupech strukturalistických, poststrukturalistických, kognitivistických i jiných, ovšem v Trávníčkově pojetí představuje ono románové „já“ zastřešující název pro relativně široký konglomerát narativních strategií a rysů. Takové románové „já“ je srovnatelné s celkovým ideovým nastavením a fungováním narativního textu. Trávníček pak ve své typologii rozlišuje čtyři druhy románového „já“: a) románové „já“ osmnáctého století, pro něž je charakteristická gnoseologická subjektivita, b) románové „já“ devatenáctého století spojené s gnoseologickým optimismem, c) románové „já“ modernistické epochy vymezené gnoseologickým relativismem a konečně d) románové „já“ postmodernismu určené gnoseologickou skepsí.

Podobným problémem se svého času zabýval v dnes již kanonickém díle literární teorie *Postmodernist Fiction* (1987) také Brian McHale. Základní teze McHaleovy knihy přitom pojmenovává distinkci mezi modernistickým a postmoderním románem – zatímco modernistická fikce je podle autora spojena s gnoseologickou dominantou, fikce postmoderní s dominantou ontologickou. Již na první pohled je tak zřejmé, že Trávníčkův a McHaleův přístup se pojmově potkávají v gnoseologickém hledisku, jež je základem celého Trávníčkova modelu, zatímco pro McHalea představuje jeden ze dvou distinktivních rysů, který požívá pro svou klasifikaci. Zatímco Trávníček přistupuje ke klasifikaci románu z fenomenologicko-gnoseologických pozic, jejichž východiskem je poznávající subjekt, který obývá prostor někde mezi autorem, dílem a čtenářem, tedy subjekt jakožto fikční protějšek reálné lidské existence, McHaleův pohled je víceméně soustředěn k tématu díla samého a k jeho výstavbě.

Nicméně i přes rozdílné ideové pozice, z nichž oba badatelé k fenoménu románu a fikce přistupují, a i přes rozdílnou metodologii, je překvapivé, nakolik se ve svých vývodech překrývají. Tak například Trávníčkova typologie prvních tří stádií vývoje románu zcela zřetelně vyjadřuje mchaleovskou gnoseologickou dominantu, která je charakterizována kognitivními otázkami jako:

Jak mohu interpretovat svět, jehož jsem součástí? Čím jsem v tomto světě? [...] Co je možné vědět? Kdo to ví? Jak to můžeme vědět a s jakým stupněm určitostí? Jak se vědění přenáší od jednoho vědouceho k druhému a s jakou mírou spolehlivosti? Jak se objekt vědění mění při přesunu od jednoho ke druhému? Kde jsou hranice poznatelného? (McHALE 1987: 9)

Trávníčkova charakteristika čtvrtého, postmoderního období pak vyjadřuje ontologickou skepsi:

Rezignace na autonomii subjektu, hra v území vlastního omezení – poslední výspa vypravěčské svobody, intertextualita jako přijetí faktu, že všechno už bylo někde řečeno a že se nacházíme lapeni do neviditelné sémantické sítě slov, citátů, diskurzů, románové „já“ přestává mít oporu samo v sobě, odevšad na ně útočí znaky a samo se také stává jejich průmětnou. (TRÁVNÍČEK 2003: 37)

Naproti tomu Brian McHale ve své knize uvádí, že ontologická dominantna postmodernistické fikce zakládá otázky po ontologickém statusu fikce i světa, jako například:

Jaký je tento svět? Co s ním máme dělat? Které z mých já to má udělat? [...] Co je svět? Jaké druhy světů existují a jak jsou konstituovány a jak se od sebe liší? Co se stane při konfrontaci rozdílných druhů světů, nebo když jsou narušeny hranice jednotlivých světů? Jaký je způsob existence textu a jaký je způsob existence světa (či světů), které projektuje. (McHALE 1987:10)

Při bližším pohledu je zřejmé, že oba pohledy na toto stádium prakticky popisují identický stav: naprosté znejistění až rozpad identity románového „já“ v Trávníčkově modelu, je v McHaleově konceptu vyjádřen otázkami po podstatě světa a roli subjektu v něm.

Je pochopitelné, že oba pohledy, přestože se shodují v názoru na vývoj románu (Trávníček) či fikce (McHale), se od sebe zřetelně liší. A to nejen ve výše zmíněných teoretických východiscích. Hlavní rozdíl představují interpretace konkrétních narativních textů, které se v obou

knihách vyskytují jakožto doklady popisovaných distinkcí a které jsou samozřejmě zvoleny v souladu s konkrétní teoretickou metodologií. Každopádně v obou případech se jedná o vysoce originální, erudované, systémově ucelené a materiálově bohatě doložené příspěvky k teorii románu v jeho synchronních i diachronních souvislostech. Navíc, jak bylo řečeno na začátku, Trávníčkova kniha je v českém kontextu unikátní svým potenciálem a záběrem. Jistě o ní ještě v souvislosti s rozvíjejícím se domácím výzkumem v oboru teorie románu uslyšíme.

Literatura:

McHALE, Brian

1987 *Postmodernist Fiction* (London – New York: Routledge)

TRÁVNÍČEK, Jiří

2003 *Příběh je mrtev? Schizmata a dilemata moderní prózy* (Brno: Host)